

НЕЮРИДИЧНІ ДЖЕРЕЛА СТРАХОВОГО ПРАВА

У статті розглядаються питання визначення змісту і видів неюридичних джерел страхового права. Підкреслюється, що питання формування і розвитку страхового законодавства неодноразово були предметом наукових досліджень. Проте проблеми неюридичних джерел страхового права, визначення їх видів і змісту ніколи не піддавалися ретельному науковому аналізу в галузевій юридичній літературі.

Ключові слова: джерела права, неюридичні джерела права, законодавство.

**Пацурія
Ніно Бондівна,**

доктор юридичних
наук, доцент кафедри
господарського
права юридичного
факультету
Київського
національного
університету
імені Тараса
Шевченка

У структурі джерел господарського права науковці виділяють [1, с. 155–156] три блоки, до яких відносять: 1) формальноюридичні (інституційні) джерела, що збігаються з формою права як способом внутрішньої організації та зовнішнього вираження правил поведінки, які містяться в нормах права [2, с. 40]; 2) інші соціальні джерела, що існують як певні факти соціальної дійсності; 3) судову практику, яка займає особливе місце в системі джерел господарського права, є результатом судового регулювання та впливає на правозастосування, що в свою чергу впливає на фактичне формування страхових відносин у суспільстві і, як наслідок, може впливати на формування страхового законодавства. Два останні блоки доктрина господарського права відносить до позаюридичних джерел.

Питання формування та розвитку страхового законодавства неодноразово ставали предметом наукових досліджень [3]. Натомість проблематика неюридичних джерел страхового права, визначення їх видів і змісту жодного разу не піддавалися ґрунтовному науковому аналізу в галузевій юридичній літературі.

Теоретичну основу для написання статті становлять праці таких науковців, як О. Беляєвич, О. Вінник, А. Венгеров, С. Зівс, С. Кечек'ян, А. Колодій, М. Марченко, М. Матузов, А. Міцкевич, В. Нерсесянц, О. Скакун, Ю. Тихомиров, М. Цвік, О. Черданцев, О. Шебанов, Ю. Шемшученко, В. Щербина, Л. Явич та інші.

Цілями статті є визначення змісту і видів позаюридичних джерел страхового права та формулювання висновків на основі проведеного дослідження.

Сучасні дослідники О. Зайчук та Н. Оніщенко вказують, що категорія «джерело права» у юридичній літературі визначається в декількох аспектах: 1) у контексті соціальної категорії – як джерело виникнення права; 2) у генетичному розумінні – як умови формування права, тобто фактори правотворчості та загальнолюдські цінності, що безпосередньо впливають на процес формування та функціонування права; 3) у юридичному значенні – як спосіб зовнішнього прояву права. Це текстуальні джерела права, які можна поділити на первинні (що є підставою для виникнення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків – нормативно-правові акти, нормативно-правові договори, правові прецеденти, релігійні норми, правові звичаї) та похідні (уточнюють зміст первинних – судова та адміністративна практика); 4) як діяльність суб'єктів суспільних відносин, у результаті якої реалізуються їх потреби і задовольняються інтереси [4].

Незважаючи на наявні дослідження, основна науково-теоретична проблема полягає в тому, що до цього часу ні в науці, ні в правозастосовчій практиці не досягнуто єдиної думки відносно того, що розуміти під «джерелом права» [5].

Необхідність дослідження категорії джерела права визначається у двох аспектах – теоретичному і практичному. У теоретичному чітке уявлення про поняття і зміст джерел права слу-

гує передумовою для такого ж чіткого уявлення про нерозривно пов'язані з ним і значною мірою залежні від нього категорії та поняття, як характер і зміст права, галузь та інститут права, система прав, певним чином норма права, правовідношення. У практичному аспекті чітке уявлення про джерела права створює умови для подальшого вдосконалення і відповідно підвищення ефективності правотворчої, правозастосовної та правоохоронної діяльності, воно дозволяє зорієнтувати учасників страхових правовідносин на конкретні норми права, їх закріплення, використання, удосконалення.

З огляду на викладене науковці роблять висновок про те, що джерело права – це як заснований на принципі верховенства права легітимний спосіб зовнішнього вираження і закріплення правових норм у легальних і доступних формах [6, с. 38]. Таке визначення джерела права цілком може бути застосовано для розуміння сутності джерел страхового права.

Проте виникає питання: чи підпадають під таке визначення позаюридичні джерела страхового права, до яких насамперед відносять звичаї ділового обігу та судову практику.

Прийняття нового Цивільного кодексу України [7] і Господарського кодексу України [8] фактично змінило перелік джерел цивільного і господарського права. Якщо раніше таке поняття, як звичай ділового обігу, застосовувалося лише до зовнішньоекономічних відносин і в чітко визначених випадках – до господарської діяльності, то на сьогодні сферу застосування звичаю значно розширено [9].

У римському праві такі джерела позначалися як неписані закони. Натомість сучасна наука іменує їх як правові звичаї, тобто звичаї, санкціоновані державою – як правило, шляхом закріплення у відповідних нормативно-правових актах можливості використання таких звичаїв для регулювання певних відносин [10, с. 568].

Науковці виділяють такі риси, що притаманні звичаю як джерелу права:

1) це загальновизнане правило поведінки, що склалося внаслідок неодноразового і тривалого, однакового застосування;

2) не є обов'язковою фіксація звичаю в документах, що виходить із системного тлумачення ст. 7 ЦКУ.

Доктрина цивільного права [7, с. 13] за формою вираження звичаї поділяє на дві групи: 1) звичаї, що зафіксовані у відповідних документах; 2) звичаї, що не зафіксовані у відповідних документах, тобто правові аксіоми.

Доктрина господарського права наголошує на тому, що норми звичаїв є результатом практичної діяльності членів суспільства та їх спільнот, при цьому розуміючи під звичаєм соціальну норму, яка склалася внаслідок постійного та уніфікованого її застосування (повторення) у певній сфері людської діяльності, має правозобов'язальну структуру, тобто визначає взаємні права та обов'язки учасників цієї діяльності, й інтерпретується ними як загальнообов'язкова для застосування (дотримання) [1, с. 235].

О. Беяневич, ґрунтуючись на системному тлумаченні норм ст. 4, 7, 175 ГК та ст. 7 ЦК, вказує, що головною умовою застосування звичаю ділового обігу як джерела господарського

договірного права є відсутність у законодавстві норм, які б регулювали відповідні господарські відносини; сфера застосування звичаю ділового обігу обмежується лише майново-господарськими та організаційними відносинами за участю суб'єктів господарювання, які перебувають у стані рівності [1, с. 243–244].

З урахуванням наведених положень законодавства та вітчизняної правової доктрини звичай ділового обігу, що є джерелом страхового права, визнається і широко застосовується в практиці страхової діяльності.

До звичаїв ділового обігу у страховій діяльності слід віднести зокрема: Кодекс етики в страховій діяльності, який визначає правила поведінки страховиків – членів Ліги страхових організацій України; застереження Інституту лондонських страховиків з окремих видів страхування, які використовуються в авіаційному та морському страхуванні, при страхування вантажів; базисні умови страхування вантажів, підготовлені Інститутом лондонських страховиків (який було засновано 1848 р.) відповідно до норм міжнародного права тощо.

Окремо слід зупинитися на професійній страховій термінології (адендум, бонус, ліміт відповідальності страховика, страхове покриття, абандон, аджастер, андеррайтер, франшиза, диспаша, сюрвейер тощо). Цю термінологію, як зазначав ще Л. Лунц, можна віднести до звичаїв міжнародного торгового обігу, які не є правовими нормами і джерелами права, але повинні бути прийняті до уваги при тлумаченні угод, бо в разі сумніву належить вважати, що сенс такого

волевиявлення відповідає змісту, який вважається звичайним в торговому обігу [11, с. 216–217].

В юридичній літературі зверталася увага на те, що звичай ділового обігу є засобом заповнення договірних і нормативних лакун [1, с. 225]. З наведеним ми погоджуємося, адже при регулюванні страхової діяльності джерела страхового права відіграють подекуди першочергову роль у врегулюванні страхових правовідносин.

Що ж стосується судової практики, то, на наш погляд, вона не є джерелом страхового права. Так, В. Нерсесянц справедливо вказав, що автори, які дотримуються подібної позиції, не враховують того факту, що судова практика у всіх її проявах становить собою не правотворчу, а лише правозастосовчу діяльність. Зауважимо, що вітчизняна правова система є континентальною, у ній, на відміну від англосаксонської системи права, судова практика джерелом страхового права бути не може [6, с. 34].

Однак роль судової практики в правовому регулюванні відносин у сфері страхової діяльності незаперечна. Судовою практикою виробляється однакове розуміння і застосування страхового законодавства судовими органами. У цьому зв'язку викликає інтерес Лист Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ, що виникають з договорів страхування» [12].

Матеріали, надані судами для проведення зазначеного аналізу, свідчать про наявність неоднакової судової практики при розгляді цієї категорії спорів і помилок при застосуванні судами норм матеріального та проце-

суального права. Предметом дослідження у вказаному Листі є найбільш поширені форми зазначеної категорії спорів, а саме: добровільне страхування та обов'язкове страхування, що регулюються Законом України «Про страхування» [13].

Лист містить рекомендації для судових органів з численних актуальних і дискусійних питань страхування, зокрема що стосуються наявності інтересу у збереженні майна, що впливає на дійсність договору страхування майна; істотних умов договору страхування, його укладення і дійсності; співвідношення договору страхування, заяви на страхування, страхового полісу та правил страхування; відмови у здійсненні страхової виплати; суброгації; пере-страхування і т. ін.

Аналіз законодавства України про страхування свідчить про те, що одним із найважливіших чинників розвитку страхового права та страхової діяльності, зважаючи на її велике соціально-економічне значення для нормального існування економіки країни, є становлення і розвиток нормативної бази, яка б відповідала змісту і завданням цього сегмента економіки і забезпечувала задоволення інтересів усіх учасників страхових правовідносин.

При цьому ефективність функціонування держави пов'язана з існуванням та дією правових засобів регулювання суспільних відносин, якими є неюридичні джерела права.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямку повинні сприяти розробці цілісної науково-обґрунтованої теорії визначення поняття, видів, змісту та сутності неюридичних джерел страхового права.

Список використаних джерел:

1. Беляневич О. А. Господарське договірне право України [теоретичні аспекти] : монографія / О. А. Беляневич. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 592 с.
2. Марченко М. Н. Источники права : учеб. пособ. / М. Н. Марченко – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005. – 760 с.
3. Источники страхового права [Електронний ресурс]. – Режим доступа : uistrus.narod.ru/ucheb/Strahovoe.lectsia_02.doc; Пацурія Н. Б. Правове регулювання страхової справи в Україні (організаційно-правовий аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 «Господарське право; арбітражний процес» / Н. Б. Пацурія. – К., 2000 – 20 с.; Твердомед К. М. Законодавство про страхування в Україні в період нової економічної політики (1921–1929 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / К. М. Твердомед. – Х., 2004. – 21 с.; Кутыгин М. А. Правовое регулирование института страхования в России: эволюция, преемственность и проблемы совершенствования: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / М. А. Кутыгин. – Ростов-на-Дону, 2007. – 31 с.
4. Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. Теорія держави і права. Академ. курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.
5. Ісмаїлов К. Ю. Конкуренція термінів «джерело права» і «форма права»/ К.Ю. Ісмаїлов // Європейські перспективи. – № 1 (ч.2.). – 2011. – С. 103.
6. Нерсесянц В. С. Суд не законодательствует и не управляет, а применяет право / В. С. Нерсесянц // Судебная практика как источник права. – М., 1997. – С. 34–41.
7. Цивільний кодекс України: коментар/за заг. ред. Є. О. Харитоновна, О. М. Калітенко. – Х., 2003. – 855 с.
8. Господарський кодекс України: від 16 січня 2003 р. / Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 462.
9. Перспективи та практичні аспекти застосування звичаїв ділового обороту у судовій практиці [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://yuricom.com/ua/legal_bulletin_of_Ukraine/archive/?aid=158&jid=25.
10. Юридична енциклопедія : в 6 тт. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 1998. – Т. 2: Д-Й. – 744 с.
11. Лунц Л. А. Курс международного частного права. Особ. часть / Л. А. Лунц. – М., 1975. – 268 с.
12. Про судову практику розгляду цивільних справ, що виникають з договорів страхування: Лист Верховного Суду України від 19 липня 2011 р. / Вісник Верховного Суду України. – 2011. – № 8(132).
13. Про страхування: Закон України від 7 березня 1996 р. № 85/96-ВР / Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 18. – Ст. 78.

Пацурія Н. Б. Неюридические источники страхового права.

В статье рассматриваются вопросы определения содержания и видов неюридических источников страхового права. Подчеркивается, что вопросы формирования и развития страхового законодательства неоднократно были предметом научных исследований. Тем не менее проблемы неюридических источников страхового права, определения их видов и содержания никогда не подвергались тщательному научному анализу в отраслевой юридической литературе.

Ключевые слова: источники права, неюридические источники права, законодательство.

Patsuriia N. B. Non-legal sources of insurance law.

In the structure of the legal sources of economic law it is allocated three blocks, which include: 1) the formal-legal (institutional) sources, which coincide with the form of law as a means of internal structure and the external expression of the rules of conduct that are contained in the law; 2) other social sources, existing as certain facts of social reality; 3) court practice, which holds a special place in the system of sources of commercial law, and are the result of legal control and affective law enforcement, which has influence into the existing formation of insurance relations in society, and as a consequence, could have an influence into the development of the insurance legislation. The last mentioned two issues of the economic doctrine of the right are belonging to the non-legal sources.

The formation and development of the insurance legislation has repeatedly been the subject of scientific researches. However, the issues regard the non-legal sources of insurance law, the determination of their scope and the content never been the subjects of extensive scientific analysis in the legal literature.

Despite existing research main scientific-theoretical problem is that so far neither in science nor in law enforcement is not reached consensus as to what is legally meant by «source of law».

Taking into consideration the provisions of the law and the domestic legal doctrine as well as business custom, there is a source of insurance law, recognized and widely used in the practice of insurance activity.

According to the business customs in insurance, activities should include, inter alia: the Code of Ethics in the insurance business, which determines the rules of conduct of insurers – Members of the League of Insurance Organizations of Ukraine; reservations of the Institute of London Underwriters for certain types of insurance, which are used in the aviation and marine insurance, cargo insurance at; basic terms of cargo insurance, prepared by the Institute of London Underwriters (which was founded in 1848) in accordance with international law, etc .

Analysis of Ukrainian legislation on insurance suggests that one of the most important factors in the development of insurance law and insurance, considering its high socio – economic value for the normal existence of the economy, is the formation and development of the regulatory framework, which would correspond to the content and purpose of this segment of the economy and to provide for the interests of all participants of insurance relations.

At the same time, the effectiveness of the state is the existence and using of the legal means of regulating social relations non-legal sources of law.

The perspectives of further researches in the mentioned field should contribute to the development of a holistic science – based theory of the definition, types, content and scope of non-legal sources of insurance law.

Key words: sources of law, non-legal sources of insurance law, legislation.

Стаття надійшла до редакції 10.10.2014